

RÉVAY VALÉRIA

Tolkien és a *Kalevala*

Tolkien megismerkedése a *Kalevalával*

J. R. R. (John Ronald Reuel) Tolkien (1892–1973) nyelvész professzor volt, de regényeinek köszönhetően a modern fantáziailrodalom „atyjaként” vált ismertté. Fő műve, a *Gyűrűk ura* az 1960-as évek óta a világ egyik legolvasottabb műve lett.

Verlyn Flieger, az amerikai marylandi egyetem professzora száz évvel a kézirat feltételezett keletkezése után, 2015-ben jelentette meg a *Kullervo története (The Story of Kullervo)*¹ című kötetet, amelyben a címadó történeten kívül Tolkiennek a *Kalevaláról* szóló két előadásszövege, valamint a szerkesztőnek a *Tolkien és a Kalevala* kapcsolatról írott esszéje kapott helyet. Egy évvel később az Európa Könyvkiadónak köszönhetően Tótfalusi István magyar fordításában is kézbe vehettük ezt az érdekes irodalmi csemegét J. R. R. Tolkien *Kullervo története* címmel.²

Tudjuk, hogy a *Kalevalának* Elias Lönnrot által összeállított első, rövidebb változatára³ is azonnal felfigyeltek a magyar költők és írók, és e mű egy részét 1840–41-ben, vagy Oroszországból való hazatérte után, 1847 és 1849 között Reguly Antal le is fordította magyarra.⁴ A *Kalevala* terjedelmesebb, 50 éneket tartalmazó, 1849-es kiadásának első, teljes magyar nyelvű fordítása Barna Ferdinánd tolmácsolásában 1871-ben jelent meg, amelyet még négy másik, teljes magyar nyelvű fordítás követett. Angolul csak a 20. század elején, 1907-ben ismerhették meg az olvasók a finn eposzt W. F. Kirby fordításában.

Tolkien kutatói közül elsőként Randal Helms vette észre, hogy Túrin Turambar és a *Kalevala* Kullervója között hasonlóság fedezhető fel: „Tolkien „érezhetőleg kinőtt egy befolyást, átformált egy forrást”, „a kéjsóvár és gyilkos Kullervóból” (Helms, 6. o.) létrehozta a maga legendáriumának rokonszenves, bár makacs és keményfejű figuráját, Túrin Turambar” – Verlyn Flieger.⁵ Tanulmányában megemlíti más kutatókat (Tom Shippey, Charles Noad, Richard West) is, akik párhuzamot

¹ J. R. R. TOLKIEN: *The Story of Kullervo. Introductions, Notes and commentary*: Verlyn Flieger. 2010., 2015. HarperCollins Publishers Ltd.

² J. R. R. TOLKIEN: *Kullervo története*. Szerk. Verlyn Flieger. Budapest, 2016. Európa Könyvkiadó.

³ Vanha Kalevala, Helsinki, 1835. [Régi Kalevala]

⁴ Régi Kalevala (Reguly Antal fordítástörredéke). Közéleteszi, a bevezetőt és a jegyzeteket írta A. Molnár Ferenc. Kecskemét, 1985. Magyar–Finn Kulturális Egyesület.

⁵ VERLYN FLIEGER: Tolkien, a Kalevala és „Kullervo története” In: J. R. R. TOLKIEN: *Kullervo története*. Szerk. Verlyn Flieger. Budapest, 2016. Európa Könyvkiadó, 193. [FLIEGER, 2016.]

vontak Tolkien hőse és Kullervo⁶ között.⁷ Ezeknek az észrevételeknek a megtételéhez a későbbiekben Tolkien leveleinek megismerése is hozzájárult, de a hasonlóságok reális alapjára igazán csak akkor derült fény, amikor Tolkien hagyatékából előkerült a *Kullervo története* c. írásának kéziratos anyaga.

Kutatásai arról győzték meg Fliegert, hogy Tolkien 1911-ben, a King Edward birminghami iskolában W. F. Kirby fordításában ismerhette meg a Kalevalát,⁸ leveleiből azonban kiderül, hogy bár nem volt elégedett a „szegényes fordítással”, a mű egésze „bámulatos új borként” hatott rá.⁹ Mégis inkább eredetiben szerette volna elolvasni, ezért később kikölcsönözte az oxfordi könyvtárból C. N. Eliot finn nyelvkönyvét is. A finn nyelv – amelyet Európa legnehezebb nyelvének tartott – komoly gondot okozott neki. Mint Tolkien kötetének egyik finn ismertetője, Mikko Pesonen utalt rá, Tolkiennek a finn nyelvvel és nyelvtannal való hosszas „birkózásának” ékes bizonyítéka, hogy a hagyatékában felbukkant egy büntetésről szóló cédula az oxfordi egyetem könyvtárától, amelyet éppen a finn nyelvkönyv miatt kapott.¹⁰

Tolkiennek a *The Story of Kullervo (Kullervo története)* c. munkája egyetlen kéziratpéldányban maradt fenn, amely egy tervezett mű első vázlatja lehetett, sok törléssel, lapszéli és sorközi betoldással, javítással. A ceruzával írott, nehezen olvasható szöveg mindössze 13 kettéhajtott lap mindkét oldalára lejegyezve, befejezetlenül maradt fenn, ugyanis a 13. oldal közepén váratlanul megszakad a történet. A még hiányzó, mintegy egy negyednyi cselekmény tervezett befejezésének a vázlatja jegyzetekkel és töredékekkel mindjárt az összefüggő szöveg után olvasható. Különálló lapokon egyéb jegyzetek, névjegyzékek, rímelő szavak gyűjteménye található, valamint egy sor vázlat a történet egy hosszabb verses szakaszához.¹¹

A szakirodalom mégis fontosnak tartja ezt a befejezetlenül maradt kéziratot, mivel az író későbbi műveinek ismeretében jól látható, hogy a *Kalevala* és *Kullervo története* nagy hatással volt rá, ami hősei – így Túrin Turambar – alakjának megformálásában fel is fedezhető.

A *Kullervo* történetének keletkezése

A *Kullervo története* Tolkien első irodalmi alkotása volt. Mivel a kéziraton dátum nem található, csak következtetni lehet keletkezési idejére, ami nem lehetett 1911-nél korábban, mert akkor kezdte meg oxfordi tanulmányait, és 1916-nál későbbben sem, mert abban az évben behívták katonának. Legvalószínűbbnek az 1912–1914-es időszak látszik, amit a menyasszonyának, Edit Brattnak 1914-ben írott levele alapján következtetnek ki:

⁶ Tolkien *Kullervo története* c. kötetében a hős nevét következetesen rövid szóvégi magánhangzóval jelölik, a *Kalevala* magyar fordításaiban azonban Kullervó névében hagyományosan többnyire hosszú ó-t írunk. Mivel az általam felhasznált magyar nyelvű tanulmányokban is előfordul a rövid o, a kettős írásmód elkerülése érdekében a név ragozott változatainak kivételével a rövid magánhangzós alakot használom.

⁷ Vö. FLIEGER, 2016. 192–195.

⁸ FLIEGER, 2016. 196.

⁹ VERLYN FLIEGER: Bevezetés. 12. In: J. R. R. Tolkien: *Kullervo története*. Szerk. Verlyn Flieger. Budapest, 2016. Európa Könyvkiadó. 9–27. [FLIEGER: Bevezetés, 2016.]

¹⁰ MIKKO PESONEN: Tolkienin Kalevala-tarina julkaistaan sadan vuoden vuipeellä. <https://yle.fi/uutiset/3-8055974>. [Letöltés: 2017. 10. 1.]

¹¹ FLIEGER: Bevezetés, 2016, 23.

„Megpróbálok az egyik történetből, amely valóban nagy történet és igen tragikus, elbeszélést formálni [...] versrészeltekkel meghintve.”¹² E korai mű előre vetített számos formai kategóriát és műfajt – elbeszélést, tragédiát, mítoszfeldolgozást, prózát és verset – Tolkien munkásságából. A *Kullervo története* próza és vers keveréke.

A *Kalevala* legdrámább részét, a Kullervo-epizódot Fehérvári Győző joggal nevezi úgy, hogy „kis eposz a nagyban”, hiszen *Kullervo története* eredetileg öt önálló balladából állt, amelyek már az *Ős-Kalevalában* is szerepeltek. Ezek közül a *Pásztor bosszúja* történetét Lönnrot úgy illesztette be a *Kalevalába*, hogy az ott szereplő, cipóba követ sütő gazdasszonyt Ilmarinen feleségével azonosította. Így duzzadt fel az eredetileg 122 soros epizód 5000 soros kiseposszá.¹³ Kullervo a legtragikusabb hős a *Kalevalában*, akinek „tetteit, morális gondolkodását múltja és rabszolga volta határozza meg [...] Igazi tragikus hős, született bosszúálló, akinek jellemét már gyermekkorában megmérgezte a rabszolgaság és a tehetetlen bosszúvágy elfojtott érzése, ezért fenekedik, dacol az egész világgal.”¹⁴ Mint a kutatók is utalnak rá, Tolkien saját sorstársának is tekinthette az apátlan Kullervót, mivel az író maga is korán árvaságra jutott.

A *Kalevalában* Kullervo története a 31–36. énekben olvasható. Ezek az énekek a számozás mellett külön címet nem kaptak az eredeti műben, Kirby angol fordításában azonban a következő fejezetcímekkel jelöli meg a témát: Untamo és Kullervo, Kullervo és Ilmarinen asszonya, Ilmarinen asszonyának halála, Kullervo és a szülei, Kullervo és a húga, Kullervo halála.¹⁵ Tolkien – bár követi az eredeti cselekményt –, néhol azonban kiküszöböli a *Kalevala* külön-külön gyűjtött énekeinek egybeszerkesztéséből adódó következetlenségeket, olykor elmélyíti a történeteket, fokozza az izgalmat és a misztikumot.

Kullervo története Tolkiennél

Tekintsük át a *Kalevala* Kullervo-történetének és Tolkien művének legfontosabb eltéréseit, amelyeket Verlyn Flieger nyomán¹⁶ a következő témák köré csoportosíthatunk:

A CSALÁD: Lönnrot történetében három hatyúcsibe egyike lett a „kevély Kallervo”, másika a nagy Untamoinen, azaz Untamo, a harmadik pedig batyus boltos. A két testvér, Kalervo és Untamo kis névváltoztatással (Kalervô/Kalervo és Untamô) megvan Tolkiennél is, de miután Untamo és Kalervo viszálkodásának következtében Kalervo meghal, várandós felesége két gyermekkel, egy fiúval és egy lánnyal rabként Untamo házába kerül, ahol később ikrei születnek, Kullervo és Wanóna. Kullervónak rossz a kapcsolata idősebb testvéreivel, de ikerhúgával nagyon ragaszkodnak egymáshoz. A család megrajzolása közben Tolkien kiküszöböli Lönnrot történetének egyik következetlenségét, hiszen a *Kalevalában* Lönnrot elmegy megbosszulni családja kiirtását, pedig közben kiderül, hogy apja, anyja és testvérei életben vannak.

¹² Uo. 13.

¹³ FEHÉRVÁRI GYŐZŐ: „Dalnak új utat mutattam...” A *Kalevala* és a *Kalevipoeg* összehasonlító elemzése, magyarországi fogadtatása és hatása. Kisebbségkutatási könyvek. Budapest, 2002. Lucidus Kiadó, 111. [FEHÉRVÁRI, 2002.]

¹⁴ FEHÉRVÁRI, 2002, 111.

¹⁵ FLIEGER: Bevezetés, 2016, 22.

¹⁶ Uo. 208–209.

AZ IKREK TÖRTÉNETE: Tolkien találmánya. Wanôna és Kullervo nagyon közel áll egymáshoz, együtt bolyonganak az erdőkben. A *Kalevalában* azonban Kullervo csak felnőttként találkozik a hűgával, ezért az ő sorsuk Tolkien változatában nem olyan tragikus, mint a *Kalevalában*. Ám Tolkiennél is akad némi furcsaság az ikrek történetében, hiszen miután nagybátyja, Untamo eladja Kullervót rabszolgának Âsemo (Ilmarinen) kovácsnak, a fiú furcsa mód elfeledkezik a hűgáról.

KULLERVO SZEMÉLYE: Kullervo – gyorsan fejlődő gyermekként nem észbeli adottságai révén, hanem roppant nagy testi erejével ejti ámulatba környezetét, később mégis értéktelen gyermeknek mondja magát, amikor fel nem ismert ikertestvérének beszél a nemzetségéről. Emellett külsőre is csúnya, nem úgy, mint a *Kalevalában*: „Kallervófia Kullervó, kényes, kékkapcsás siheder/ lobogó lenhajú legény, csikorgó csizmával ékes.”¹⁷ Tolkien a *Kalevalánál* is jobban hangsúlyozza Kullervo sanyarú gyermekkorát, amelynek következtében dühös kívülállóvá serdül, aki nem tud uralkodni magán, mert elvesztette az apját és a szabadságát. Ezáltal valamivel érthetőbbé válik gonoszsága és vad bosszúvágya. Flieger szerint „Tolkien számos figurája közül Kullervo kiemelkedik érzelmi és lélektani komplexitása révén, e tekintetben csak egy múlja felül, mégpedig épp irodalmi leszármazottja, Túrin Turambar.”¹⁸

A KUTYA SZEREPE: Tolkien Kalervo kutyájából, Mustiból sokkal fontosabb alakot formál, mint a *Kalevala*. Tolkiennél Kullervo és Wanôna a közeli erdőben találkozik egy szabadon kószáló kutyával, amely segítőkük, védelmezőjük és társuk lesz. Musti varázserővel rendelkezik, és Untamóval szemben a kutya három szőrszála menti majd meg Kullervót a haláltól. Musti azonban a varázslásokra is kitanítja Kullervót, ennek köszönhetően a fiú maga is csodás tettekre lesz képes, s e varázserő birtokában képes felhasználni a farkasokat és medvéket a kovács feleségének elpusztítására. Végül azonban – akaratlanul ugyan – de kedves kutyáját is elpusztítja Kullervo, amikor Untamo háza népére támad.

A KÉS JELENTŐSÉGE: Tolkien hangsúlyozza az apától örökölt kés fontosságát. Kullervo – miután megmenekül az akasztástól – a fa kérgébe rajzolgat a késével, amelynek Sikki a neve. Amikor a nyáj őrzésére kiküldött Kullervo kése – az apjától megmaradt egyetlen emléke, amely az aranyból és az ezüstből is fontosabb neki – beletörik az Ilmarinen felesége által sütött cipóba rejtett kődarabba, érthető, hogy dühös lesz. Így beszél:

Ó, én Sikkim, szeretett társam.
Kalervo kemény acélja,
Mít az a hős viselt mindig,
Nem maradt rám tőle más sem,
Csak e kés, a képet véső,
S ím, egy kőben tört és tompult,
Galád gazdasszonyom mián,
Ó, én Sikkim, szeretett társam.
Kalervo kemény acélja.¹⁹

¹⁷ KALEVALA. Ford. Ráczy István. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó, 232. [KALEVALA]

¹⁸ FLIEGER, 2016. 214.

¹⁹ J. R. R. TOLKIEN: Kullervo története In: J. R. R. Tolkien: Kullervo története. Szerk. Verlyn Flieger. Budapest, 2016. Európa Könyvkiadó, 63. [TOLKIEN, 2016.]

„És ádáz gondolatok suttognak hozzá, és a vadon könyörtelensége költözött a szívébe, és ujjai a harag és bosszú tervét szőttek (sic!) Ásemo szép asszonya ellen.”²⁰ Érdekes, hogy Tolkien ebben a részben megőrzi és hosszan adja elő a nyáját, gulyát védő imát is, amelyet a gazdasszony mond el, bár változtat is az eredetin.

A HÚGA MEGRONTÁSA: Kullervo történetének legdrámaibb része az, amikor beleszeret a saját húgába. Tolkien alaposabban tárgyalja ezt a részt, mint a *Kalevala*: Kullervo találkozik az erdőben egy öregasszonnyal, megkérdezi tőle, merre menjen, hogy megtalálja a családját, ám letér az általa javasolt útról, és ekkor belebotlik egy szép lányba. A lányt tiltakozása ellenére elcsábítja, és egy röpke időre boldogok, amíg ki nem derül, hogy mindketten azonos nemzetségből valók. Kullervo húga azonnal felfogja, mi történt, és a vízésésbe öli magát. A *Kalevala*-ban Kullervo is rádöbben, hogy saját húgával hált, de Tolkien – a *Kalevalával* szemben – megnyújtja a végzetes elhatározás meghozatalát. Itt szakad meg Tolkien története.

AZ ÖNGYILKOSSÁG: Tolkiennél a történet végét csak feljegyzéseiből ismerhetjük meg: az ő Kullervója is megtámadja a családját elveszejtő Untamót, hogy bosszút álljon nemzetségeért. „Vakon lerombol és elpusztít mindent a magához gyűjtött medvék és farkasok seregével, akik estére eltűnnek, és a falu szélén széttépik Mustit, aki gazdáját követte. [...] Anyja szelleme megjelenik előtte, és közli vele, hogy bátyját és nővérét is megölte. Kullervo elborzad, de nem sajnálkozik. Anyja elmondja, hogy őt sem kímélte.”²¹ Szülője elárulja azt is, hogy a vízbe fulladt lány Kullervo húga volt. Ennyi tragédia hallatán megkérdezi a kardjától, hogy hajlandó-e megölni őt. A kard nem riad vissza ettől. „Kullervo megöli magát, elnyeri a halált, amelyet maga keresett.”²²

Verses részletek a *Kullervo* történetében

Mint fentebb láthattuk, Kullervo a késéhez szóló mondandóját versben adja elő, Tolkien ugyanis a történetbe néhány verset is beleszótt. Ezek olykor szinte szó szerint megegyeznek a kalevalai sorokkal.²³ Ilyen hasonlóság tapasztalható, amikor az ikrek nemzetségükről beszélnek egymásnak:

<i>Kullervo története</i> (Tolkien)	<i>Kalevala</i>
Kullervo beszél nemzetségéről	
Nem, az én nemem nem dicső,	Nem vagyok nagy nemből való, sem nagy, sem kis nemzetségből,
Nem rangos a rokonságom,	
Se nem rangos, se nem hitvány,	
Kettő között való vagyok,	kerültem csak közepesből: Kalervónak kölyke vagyok,
Kalervónak árva kölyke,	

²⁰ TOLKIEN, 2016, 63.

²¹ TOLKIEN, 2016, 76.

²² TOLKIEN, 2016, 77.

²³ Az itt megadott *Kalevala*-részletek sorainak terjedelembeli eltérését az az okozza, hogy Ráczy István a gondolatpárhuzamot tartalmazó, egymást követő sorokat egybevonta.

Faragatlan balga fia,	hitvány, hebehurgya gyermek, silány suhanc,
Gyatra gyermek, semmire jó.	semmitérő.
Kullervo húga beszél nemzetségéről	
Nem rangos a rokonságom,	Nem vagyok nagy nemből való, sem nagy, sem kis
Se nem rangos, se nem hitvány,	nemzetségből,
Kettő között való vagyok,	kerültem csak közepesből: Kalervónak lánya vagyok,
Bolyongó és bolondos lány,	hitvány, hebehurgya gyermek, silány, semmitérő
Gyatra gyermek, semmire jó.	leány!
(Tótfalusi István fordítása) ¹	(Rác István fordítása) ²

A fenti részlet kapcsán, amikor Kullervo és Wanôna beszámol nemzetségéről, Verlyn Flieger lényeges különbségre hívja fel a figyelmet, amely csupán egyetlen gondolat kihagyásából ered: a *Kalevala*ban ugyanis Kullervo húga is kimondja, hogy Kalervo lánya, Tolkiennél azonban ez a megjegyzés kimarad a lány elbeszéléséből, mert amikor meghallja, hogy a fiúnak Kalervo volt az apja, azonnal megérti, hogy a fivérének lett a szeretője. Flieger szerint „Tolkien tollán ez lesz a legdrámaibb jelenete a történetnek, mert az írónak sikerül úgy vezetni a cselekményt, hogy az olvasó előbb fogja fel az igazságot, mint Kullervo maga.”²⁴

Ilmarinen felesége – miután Kullervóval útjára bocsájtja teheneit –, hosszan fohászkodik az erdők, rétek isteneihez, hogy segítsék az állatait, védjék meg a bajoktól, a lápoktól és mocsaraktól, azután pedig a medvéhez fordul, hogy ne bántsa a birkáit és teheneit. Ez a hosszú, imaszerű könyörgés Tolkiennél nagy vonalakban követi a kalevalai verseket, néhol akár szó szerinti egyezést mutatva. Néhány példa az egybeesésekre:

<i>Kullervo története</i> (Tolkien)	<i>Kalevala</i>
Birkáim a bozótosba,	Falkám új füre bocsátom, tejelő tehenem küldöm,
Tehenem tág rétre vigye:	
Konya szarvút nyárfák közé,	Villásszarvút vén füzesbe, kajlaszarvút kis nyíresbe.
Nyíresbe a széles szarvút,	
Hízzanak a hűvös réten,	Hadd hízzon ott horpaszuk, hájasodjék rengő hasuk
Legyen húsuk lágy és édes,	
Rétek fűvét ropogtassák	fiatal füzes fenyéren, lombos, árnyas ligetekben,
Kerek erdő kerületén,	
Nyíres erdőn nyomuljanak,	terebélyes fenyők tövén, nyurga nyírfák nyájas ölén,
Nyárfák között kérőddzenek,	
Siessenek sarjerdőbe,	színarany szilfák homályán, ezüstös égerfák árnyán.
Térjenek ligetes tájra.	
(Tótfalusi István fordítása) ³	(Rác István fordítása) ⁴

²⁴ FLIEGER: Bevezetés, 2016, 218.

Ilmarinen felesége Otsót, a medvét is kéri, hogy ne bántsa állatait:

<i>Kullervo története</i> (Tolkien)	<i>Kalevala</i>
Ó, te Uru, kedves komám, Mézmancs, erdőnk ura mindig,	Otszóm, aranyos almácskám! Mézes mancsú mocsos mackóm!
Kössünk együtt egyezséget [...]	Kössünk kedvünk szerint kötést, szerezzünk szíves szerződést, [...]
Hogy a mezőn alszol mától, Füledet a földre nyomva,	feküdj földre pihenni, heverj harmatos gypágyra, dugd el arcod az avarba, fektesd fejed fűcsomóba,
Vagy a bokrok közé bújva,	rejtezz roppant rengetegbe, tünj el a mohás termekbe, [...]
Hogy ne halld tehén kolompját, Sem pásztorok párbeszédét,	kolomp hangját hol nem hallod, sem a pásztor pikuláját!
(Tótfalusi István fordítása) ⁵	(Rácz István fordítása) ⁶

A nevekről

Verlyn Flieger szerint Kullervo története nemcsak azért tekinthető befejezetlennek, mert az események végét már csak felvázolta, de a nevek miatt sem lezárt a mű, mivel Tolkien a *Kalevala*-ban szereplő neveket meg akarta hagyni, de később a maga alkotta nevekhez folyamodott. A három főszereplő nevét ugyan megtartotta (Untamo, Kalervo és Kullervo), ám nekik is felbukkannak beceneveik, amelyek miatt a szöveg nem következetes, sőt olykor zavaró egy-egy újabb név.²⁵ Néhány példa a főbb szereplők és helyszínek nevére/neveire Tolkiennél:

<i>Kalevala</i>	<i>Kullervo története</i> (Tolkien)
Untamo	Untamôo, Űlto, Unti, Ulko, Untamo(inen)
Kalervo	Kampa, Kalervô, Kalervoinen, Talte
Kullervo	Kullervo(inen), Kuli, Sake, Honto, Sâkehonto, Sâri, Sârihonto
Kullervo névtelen húga	Wanôna, Kullervo ikertestvére
Ilmarinen	Âsemo, Ilmarinen
Ilmarinen felesége	Âsemo asszonya, Koi leánya
Musti kutya	Musti, Mauri
Karjala	Telea
Oroszország	Kemenenüme
Kullervo névtelen kése	Sikki

Tolkien esszéje a *Kalevaláról*

Tolkiennak a *Kalevaláról* írott esszéje két példányban is fennmaradt: egy 24 oldalas kéziratos, javításokkal teleírt vázlat és egy sűrűn gépelt szöveg, amely mondat közben a 19. oldalon megszakad.²⁶ A kézírásos példány címe: *A Kalevala, avagy A Hősök földje*,

²⁵ Vö. FLIEGER: Bevezetés, 2016, 25.

²⁶ VERLYN FLIEGER: Bevezetés az esszékhez. In: J. R. R. TOLKIEN: Kullervo története. Szerk. VERLYN FLIEGER. Budapest, 2016. Európa Könyvkiadó, 107. [FLIEGER: Esszé, 2016.]

amelyen 1914 november, illetve 1915 februári dátum olvasható, amikor Tolkien megtarthatta az előadást. A másik szöveg keletkezési idejeként a benne található utalások alapján az 1919–1921 vagy az 1921–1924-es évet tartják valószínűnek.²⁷

Tolkien előadását hét fejezetre osztja. Az első fejezetben lelkesen szól kedvencéről, a *Kalevaláról*, melyről azt tartja: „olyan irodalom ez, amely az átlagos olvasók által megszokotthoz igen kevésbé hasonlít; annyira nem európai, és mégsem születhetett másutt, mint Európában.”²⁸ Biztatja hallgatóit, hogy barátkozzanak meg ők is ezzel a világgal, amelyet egy öböl választ el az indoeurópai nyelveken beszélő népektől, s ezen az öblön túl a finnek „egy kisebb birodalom fura sarkaiban őrzik ősidők óta” nyelvüket és szokásaikat.²⁹ Tolkien vitatja azt – az egyébként általánosan elfogadott – megállapítást, hogy a *Kalevala* nemzeti eposz. Ő inkább mitologikus balladák gyűjteményének tartja a művet, amelyről azonban elismeri, hogy kincsesház, „amelyeket már sajnálkozva elveszettek hittünk, tele történetekkel, amelyeket még senki sem szofisztikált arányossá: nem törődött a túlzás decens határaival, és ha tette, nem a mi fogalmaink szerinti arány alapján kezelte a hihetlent.”³⁰ Véleménye szerint a *Kalevalában* „a színeket, tetteket, a csodákat, a hősök figuráit mintha egy váratlan kéz csak úgy rázúdította volna egy üres vászonra: még a legősibb dolgok eredetének a legendái is mintha ott születnének az énekes ajkán forró képzeletének rögtönzéseként.[...] Nincs semmi ultramodern a műben, [...] mindez ugyanahhoz az időhöz tartozik, amikor a Föld létrejön egy réctetőjéből, és a Napot és a Holdat egy hegy mélyébe zárják.”³¹

A második fejezetben a *Kalevala* keletkezéséről ír Tolkien, a harmadikban pedig a *Kalevala* monoton „kántáló” metrumával, ringatózva énekelt előadásmódjával foglalkozik, amely mindenütt jelenlévő, erőteljes pátoszt idéz fel. Nem feledkezik meg a szülői házat elhagyni kényszerülő menyasszonynak az esküvőn elhangzó panaszairól, mert ebben a társadalmi környezetben „az anyósok gonoszabbak, mint bárhol másutt az irodalomban, és ahol a családok sok nemzedéken át éltek ősi családi otthonban – férjek is és feleségek is a vaskezü Mátáriarka uralma alatt.”³² Itt szól a finn nyelvről is, de az erre vonatkozó véleményét alább külön tárgyaljuk.

A negyedik részben a *Kalevalára* oly jellemző animizmust mutatja be, ami abban testül meg, hogy „minden tőke és minden kő, minden fa, a madarak, a hullámok, a levegő, az asztalok, a kardok, még a sör is meghatározott személyiséggel bírnak, ami a dalok fő vonzereje.”³³ Ezek mögött természetesen gazdag mitológia rejlik, hiszen minden tárgynak, természeti és környezeti jelenségnek megvan a szelleme. Közülük kiemeli az erdő istenét, Tapiót, élete párját, Mielikkit, tündérszerű gyermeküket, Tellerlót, „ott van Jumala és Ukko a mennyben és Tuoni a földben, vagy valamely más,

²⁷ FLIEGER: ESSZÉ, 2016, 108–109.

²⁸ J. R. R. TOLKIEN: A *Kalevala* avagy A Hősök földje. In: J. R. R. Tolkien: Kullervo története. Szerk. Verlyn Flieger. Budapest, 2016. Európa Könyvkiadó, 112. [TOLKIEN: *Kalevala*, 2016.]

²⁹ TOLKIEN: *Kalevala*, 2016, 114.

³⁰ Uo. 117–118.

³¹ Uo. 119–120.

³² Uo. 126.

³³ Uo. 127.

baljós régióban egy furcsa dolgok között futó folyó mentén.”³⁴ De nem feledkezik meg a vizekben lakó Vellamóról, a fagy istenéről, Pakkananról, valamint Väinämöinen anyjáról, Ilmatarról, a levegő lányáról sem. Megemlíti, hogy hősének, a legragikusabb parasztfiúnak, Kullervónak is hatyú volt a nagyanyja.

Az ötödik fejezetben nagy szeretettel és lelkesedéssel írja le a *Kalevala* verseiben elénk táruló finn tájat. Megjegyzendő, hogy ő maga nem járt Finnországban.

„A mocsarak mindig ott állnak előttünk, és a kijátszott vagy legyőzött hősöket mindig behajítják valamelyikbe. Látjuk a tavakat és a káka szegte lapályokat lassú folyókkal: az örök halászatot, a cölöpökre épült házakat, télen pedig a szánok sokaságát és a hótalpakon közlekedők gyors futását. Boróka, fenyő, éger, nyír, néha tölgy, ritkán más fafajták esnek szóba: és akárhogy áll velük a mai Finnország, a medvék és a farkasok a *Kalevalában* roppant fontos személyek, akárcsak néhány szubarktikus állat, amelyeket nem ismerünk Britanniában.”³⁵

Hangsúlyozza az anyai hatalmat és a nővérek iránti érzelmeket. Megemlíti Pohjolat, amelyet leggyakrabban Lappfölddel azonosítanak, vagy ismeretlen mesés tájnak tekintik, a csodák és varázslatok földjének, ahol Louhi lakozik.

Tolkien a következő részben a *Kalevala* stílusára is kitér, s ennek kapcsán úgynevezett „szuperhozzáadásról” beszél, „amelynek révén egy összevetés valamely állítás után a következő sorban nagymértékben kibővül, gyakran a tény vagy a részlet féktelen megmásításával: színek, fémek, nevek halmozódnak egymás tetejére, nem az általuk képviselt eszmék világosabbá tételére, hanem az érzelmi hatás növelése érdekében.”³⁶ Megemlíti a varázslatok, könyörgések és fohászok fontosságát, amelyek terjedelme igen változatos lehet az egy-két sorostól a több száz sorosig. Érdekesnek találja az „eredeténekeket”, mert úgy látja, hogy ebben a világban fontos tudni, hogy valaki vagy valami hogyan keletkezett, hogyan született. A *Kalevalában* véleménye szerint fontos szerep jut a humornak is, „amely megérdemli a jó mosolyt, de igazában inkább a saját gyengeségünket, a kortól eltompult látásunkat nevetjük ki, ha túl komikusnak találjuk a Hősök földje egyszerűségét vagy néhány komorabb részletét...”³⁷

Előadása végére kijelölt néhány felolvasásra szánt epizódot, amelyek között szerepel Aino vagy Kullervo történetének egy-egy részlete, továbbá a vas vagy a sör eredetéről, illetve a szampó kovácsolásáról szóló versek.

Tolkien a finn nyelvről

Tolkien a *Kalevaláról* szóló előadásvázlatában foglalkozik a finn nyelvvel is. A finn eposz már első olvasásra is annyira hatalmába kerítette, hogy szerette volna eredetiben is olvasni, mert elégedetlen volt az angol fordítással. Megemlíti, hogy egyik szigorlatra való készülés helyett is inkább a finn nyelv „erődjének bevételét” kísérelte

³⁴ Uo. 130.

³⁵ Uo. 132.

³⁶ Uo. 134–135.

³⁷ Uo. 136.

meg, de „súlyos veszteséggel kellett visszavonulnia”.³⁸ Szerinte azért sikertelen minden fordítás, „mert egy olyan nyelvvél van dolgunk, amelyet a módszer és kifejezés tekintetében felmérhetetlen szakadék választ el az angoltól.”³⁹ Így nem csoda, ha azt mondja a finn nyelvről, hogy „ezeknek a költeményeknek a nyelve, a finn jó eséllyel pályázik a legnehezebb európai nyelv címére: bár semmiképpen sem csúnya...”⁴⁰ Feltűnik neki dallamossága, aminek következtében „a zenei szépsége önműködően eluralkodik rajta, és már nem tud feljebb lépni, hogy egy lírai passzázst kellőképpen megemeljen.”⁴¹ Mindez – mint megállapítja – a finnre jellemző magánhangzó-harmóniának és a mássalhangzók lágyulásának köszönhető. A finn kapcsán utal a finnugor nyelvekre is, megemlítve az észtet mint közeli rokont, valamint az Oroszországban beszélt rokon nyelvekre, továbbá a magyarra és a távolabbi törökre is hivatkozik. Ezt követően azonban azt állapítja meg a finn nyelvről, hogy „a nyelvtípus, amelyhez tartozik, jóval primitívebb a legtöbb európai nyelvnél.”⁴² Ezzel a kijelentésével azonban vitába kell szállnunk, mivel a mai napig nem létezik a nyelvek értékelésének semmiféle objektív mércéje, és „valamennyi nyelv megfelel beszélői társadalmi és pszichológiai igényeinek, érdemes arra, hogy tudományosan vizsgálják, és értékes információkat nyújthat az emberi természetéről és társadalomról.”⁴³ A világ nyelveit tehát egyenrangúnak kell tartanunk. Tolkiennek a finn és a finnugor nyelvekre vonatkozó észrevétele annál inkább meglepő, mivel ő maga az angolszász nyelvészet professzora lett. Igaz, a most megjelentetett kéziratot művét fiatalon, még diákkorában vagy közvetlenül az után jegyezte le, talán nem eléggé megfontoltan. És azt is tudjuk, hogy eddig kiadatlanul kallódott más kézírataival együtt.

Tolkien egyébként megpróbálkozott néhány saját nyelv, köztük a quenya kialakításával. Ennek egyik első lépéseként értékelhető a *Kalevalában* szereplő nevek megváltoztatása, amelyek egyike-másika visszatér későbbi műveiben.

Záró gondolatok

A finn nemzeti eposz, a *Kalevala*, illetve annak tragikus hőse hatására született meg Tolkien első műve, amely csaknem száz évig lappangott az író kiadatlan kézíratai között. Pedig amellet, hogy ez volt első írói próbálkozása, azért is nagy jelentőségűnek kell tartanunk, mert benne megtalálhatók későbbi műveinek gyökerei. E kézirat megjelentetése mindenképpen új színfoltot jelent az író életművében.

Tolkien angol nyelvű kéziratot anyagának magyar változata Tótfalusi István fordításában a prózai és a verses részletekben, valamint az esszében egyaránt élvezetes. Igazi érdekesség nemcsak a Tolkien-kedvelők, hanem a *Kalevala* iránt érdeklődők számára is.

³⁸ Uo. 114.

³⁹ Uo.

⁴⁰ TOLKIEN: *Kalevala*, 2016, 123.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

⁴³ DAVID CRYSTAL: *A nyelv enciklopédiája*. Budapest, 1998. Osiris, 17.